

EWOLUCJA SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO DEMOKRACJI ZACHODNICH W UJĘCIU KULTUROZNAWCZYM. MODEL „WZORÓW OBYWATELSKOŚCI” I SPOŁECZNEGO ZAANGAŻOWANIA – OBECNE REMINISCENCJE PRZEMIAN SPOŁECZNO-KULTUROWYCH I ICH NASTĘPSTWA

MAŁGORZATA DURZEWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Antropologii i Kulturoznawstwa
Instytut Kulturoznawstwa
Adam Mickiewicz University in Poznań
Faculty of Anthropology and Cultural Studies
Institute of Cultural Studies
malgorzata.durzevska@amu.edu.pl
ORCID 0000-0002-2720-5570

W dzisiejszym świecie obserwujemy szereg zmian zachodzących w krótkim okresie na wielu płaszczyznach życia społecznego, jakby proces przemian społeczno-kulturowych uległ przyspieszeniu podobnie do zwiększającego się tempa życia członków współczesnych społeczeństw wysokorozwiniętych. Zauważyć można również, że systemy społeczne ulegają ciągłym przeobrażeniom, a dotychczasowe zmiany struktur społeczno-politycznych i obyczajowych, choć zawsze stopniowo ulegały one modyfikacji, dokonywały się na przestrzeni dziesięcioleci w wolniejszym tempie, a przynajmniej takie wrażenie odnosili obserwatorzy historii dziejów ludzkości. Oczywiście nie należy zapominać, że zachodzące przemiany społeczno-kulturowe w procesach historycznych dokonywały się zarówno na zasadzie ewolucji, jak i rewolucji.

Obecnie obserwowane zmiany – równie ważne i spektakularne jak te wcześniejsze – dostrzegalne są niemal „gołym okiem” dla współcześnie żyjących i wydają się przyspieszone. Co prawda, nadal można wyróżnić porządki społeczne i polityczne charakterystyczne dla państw liberalno-demokratycznych czy autorytarnych, jednakże dostrzegalne jest również to, że w „tkance

społecznej” ruchy oddolne i inicjatywy społeczne wybiegają poza ramy dotąd przyjętych sposobów działania oraz zaangażowania społecznego, ponieważ zarówno postęp cywilizacyjny, nowe technologie, jak i przepływ informacji, w większości przypadków zapośredniczone są cyfrowo, a to zmienia całkowicie sposób funkcjonowania członków współczesnych społeczeństw, w tym również tych demokratycznych. To z kolei wpływa na zmiany podstaw i sposobów funkcjonowania współczesnych społeczeństw demokracji zachodnich oraz na ich formy zaangażowania społecznego. Nowe warunki życia współczesnych społeczeństw systemów demokratycznych krajów wysokorozwiniętych cywilizacyjnie (przede wszystkim technologicznie i komunikacyjnie) narzucają zmiany w stylach i sposobach życia członków wszystkich społeczeństw, co można zaobserwować również w zmieniających się strukturach społeczno-ekonomiczno-politycznych tych społeczeństw, które określane są przez politologów oraz socjologów mianem społeczeństw obywatelskich. Społeczeństwa te charakteryzują się specyficznym rodzajem praw, powinności obywatelskich i wolności, które kształtowane są w oparciu o panujący ustroj demokratyczny wyrosły na podstawach kulturowych państw zachodnich. Przyspieszenie zmian wynika z rozwoju cywilizacyjnego tych obszarów.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się kilka etapów przemian społeczeństwa obywatelskiego – od ich początkowej, lokalnej formy, przez narodową, aż do transnarodowej, a nawet transkosmicznej¹. Ujęcie to skupia się na łączeniu koncepcji społeczeństwa obywatelskiego z formami systemu politycznego, którego obszary ulegają z czasem rozszerzeniu, aż do obszaru ponadnarodowego w kierunku tworzenia ogólnosiwiatowych federacji zarządzających zglobalizowanym światem². Perspektywa ta, choć ciekawa i popularna w latach 90. XX wieku, nie jest głównym przedmiotem moich analiz, ze względu na obszerność zagadnienia, które zostało już wcześniej dobrze opisane w literaturze przedmiotu³. Chciałabym natomiast skupić się na aspektach rozwoju społeczeństw obywatelskich ustrojów demokratycznych państw zachodnich w obszarze działalności samopomocowej, ruchów społecznych i zaangażowania społecznego

¹ E. Pietrzak, *Współczesne teorie społeczeństwa obywatelskiego w świetle nowego materializmu*, „Eastern Review” 2017, t. 6; <http://dx.doi.org/10.18778/1427-9657.06.03> (dostęp 29.12.2024).

² Na przykład w rozumieniu Jürgena Habermasa.

³ Zob. D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004.

charakterystycznego dla członków tych społeczeństw. Rozważania ograniczam do warstwy praktyk społecznych jako charakterystycznej dla takich społeczeństw działalności społecznej. Warstwa ta jest bowiem szczególnym obszarem praktyk, które stanowią przedmiot analiz kulturoznawczych w polu animacji kulturowej środowisk lokalnych i ponadlokalnych. Na podstawie tej sfery działalności społecznej można zaobserwować zmiany, jakie zachodzą we wskazanym aspekcie współczesnego społeczeństwa obywatelskiego demokracji zachodnich zglobalizowanego świata.

Niniejszy opis jest uzupełnieniem perspektywy politologicznej i socjologicznej o kulturoznawczą w celu poszerzenia dyskursu na temat ewolucji społeczeństwa obywatelskiego o współczesne aspekty jego rozwoju i przemian społeczno-kulturowych w warstwie społecznych *praxis*⁴, postrzeganych jako wycinek tych praktyk społecznych, które są charakterystyczne dla działalności społecznej i pomocowej członków współczesnych społeczeństw obywatelskich. Warstwa ta w analizie kulturoznawczej jest szczególnie istotna, ponieważ działalność społeczna jest obszarem badań kulturoznawczych współczesnych środowisk aktywizmu społecznego oraz form zaangażowania obywatelskiego. Nie skupiam się jednak na analizie poszczególnych przypadków, a staram się jedynie nakreślić pewien ogólny model przemian, jakie zachodzą w warstwie działalności społecznej tych środowisk. Stanowią one ważną część funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, a w wyniku przemian cywilizacyjnych: technicznych, użytkowych i informacyjnych, następuje przeorganizowanie również działalności społecznej i działań prospołecznych. Do analizy tych przemian społeczno-kulturowych wykorzystuję pojęcia: kultury⁵ – jako

⁴ Jest to perspektywa opisu sfery działania i praktyk społecznych w kategoriach socjologicznej koncepcji Zygmunta Baumana, opisanej w publikacji *Kultura jako praxis*. Autor ujmując tę działalność jako część kultury, traktując ją jako nierozdzielalną część ludzkiego życia i interakcji społecznych. Podobnie do koncepcji kulturoznawczych, socjologiczna perspektywa Z. Baumana umiejscawia kulturę jako fundament każdego społeczeństwa, który stanowi podstawę porządku społecznego (norm, wartości, symboli i wyrosłych z nich systemów społecznych, religijnych czy politycznych). Jednocześnie jest tu podkreślana rola kultury w procesie zmian społecznych, stanowiąca w warstwie działania i praktyk społecznych rodzaj obszaru dla kreatywności oraz rozwoju jednostek i zbiorowości. Za: Z. Bauman, *Kultura jako praxis*, Warszawa 2013.

⁵ „Kultura jest to przyjęty zwyczajowo sposób działania, odczuwania i myślenia wybrany przez społeczeństwo spośród nieskończonej liczby i różnorodności możliwych potencjalnie sposobów bycia. Konkretnie, przyjęte rozwiązanie jest w dużej mierze zdeterminowane przez

determinanty⁶ ludzkich zachowań społecznych; wzorów kultury⁷ – jako narzędzia analizy systemów kulturowych, podstaw kulturowych aktywności społecznych i motywów działań, oraz wyodrębnionych przeze mnie na gruncie

wcześniejsze sposoby życia, organizację czy systemy kultury; jednakże determinacja ta ma wyraźne granice. [...] Złożony system emocji i idei właściwy danej kulturze odzwierciedla wprost zwyczajowe sposoby działania członków społeczeństwa, przynosi ich uzasadnienie i w pewnej mierze kontroluje je i modyfikuje”. Za: A.L. Kroeber, *Wartości jako przedmiot badania przyrodniczego*, tłum. P. Sztompka, Warszawa 1973, s. 323-324. Tak rozumiana kultura tworzy pewne wzorce: zachowań, sposobów myślenia i odczuwania oraz działania – charakterystyczne dla danej zbiorowości, w ramach której jej członkowie przyswajają i aprobują te same idee oraz sposoby życia i uznają za swoje własne.

⁶ Determinizm kulturowy wg koncepcji Alfreda Louisa Kroebera zakłada, że kultura jest podstawowym czynnikiem w życiu zbiorowym człowieka. Kultura stanowi sumę tradycji i jest stale przekształcana w toku rozwoju zbiorowości i jej cywilizacji, jednocześnie zachowuje ponadczasowo esencję tradycyjnych wartości dzięki ciągłemu konsensusowi oraz zgodzie na powtarzanie pewnych zachowań i podtrzymywanie symboli, które definiują ludzi jako jednostki, zbiorowości czy społeczeństwa. Kultura odzwierciedla się w normach, wartościach i instytucjach społecznych. Według tej teorii wszystko, co zostało wytworzone przez człowieka jest konstruktem kulturowym, w oparciu o który wszystkie wytwory, myśli, język i działania człowieka są wyznaczone przez określoną kulturę, co oznacza, że wszystko, czym zajmuje się człowiek i co go dotyczy, jest determinowane kulturowo w oparciu o pewne uznawane przez zbiorowość wzorce, normy i wartości, istotne dla określonego środowiska społeczno-kulturowego, a zinternalizowane przez uczestników kultury. Za: A.L. Kroeber, *Istota kultury*, tłum. Piotr Sztompka, Warszawa 1973.

⁷ „Wzór jako kategoria teoretyczna pozwala teoretykom na analizowanie wspólnych cech różnych elementów kultury, ich trwałość, zmienność oraz złożoność. Tym samym teoria wzoru kulturowego ułatwia w analizach kultury spójne i logiczne przejście na przykład [...] od religii do pożywienia, od polityki do ubioru i od sposobu produkcji do artefaktu, a jej przedmiotem i hipotezą wyjściową jest historyczna siatka wzorów, która określa punkt wyjścia dla analiz. Jeżeli w tej perspektywie potraktować społeczeństwo jako zorganizowany zbiór jednostek podziałających dany sposób życia, to kultura jest tym sposobem życia. Kultura podkreśla składnik zakumulowanych środków materialnych i niematerialnych, które ludzie dziedziczą, stosują, przeobrażają, rozumieją i przekazują dalej”. Za: C. Jenks, *Związek między kulturą a strukturą społeczną*, [w:] *idem, Kultura*, tłum. W.J. Burszta, Poznań 1999, s. 53. „W nawiązaniu teoretycznym, we wzorze kulturowym dają się wyróżnić trzy aspekty: poznawczy, normatywny – generujący przeżywanie, wreszcie aktywizujący – wymuszający działanie. Są one ze sobą powiązane, by nie powiedzieć sklejone. Znajdując się wewnątrz takiego wzoru, nie pobudzeni do refleksji nad postępowaniem, myślimy spontanicznie, przedmiotowo i realistycznie zarazem. Możemy go przyswoić w postaci nawykowej i tak jest najczęściej. [...] Realność istnienia wzoru sprowadza się do jego obowiązywania i odwrotnie: obowiązywanie wzoru nadaje istnienie realne wyróżnionym trzem jego aspektom i wyobrażeniu (wizji) świata wyznaczonemu przez praktykowany wzór danej kultury”. Za: A. Pałubicka, *Gramatyka kultury europejskiej*, Bydgoszcz 2013, s. 27.

tych analiz wzorów obywatelskości, przyjętych do określenia wzorców zachowań i cech obywatelskich członków różnych kultur politycznych ustrojów demokratycznych. Omówione etapy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego – od lokalnego przez globalny do transkulturowego – traktuję jako etapy przemian społeczno-kulturowych w sferze działalności współczesnych ruchów społecznych i inicjatyw obywatelskich działających w okresie globalizacji, transkulturowości i mediów cyfrowych. Zakładam, że wskazane zmiany sposobów działania członków społeczeństw obywatelskich charakterystycznych dla funkcjonowania współczesnych społeczeństw krajów wysokorozwiniętych cywilizacyjnie, głównie technologicznie, odzwierciedlają kształt dzisiejszych społeczeństw obywatelskich przede wszystkim na poziomie społecznej współpracy, co odróżnia je od wcześniejszych form działania „obywatelskiego”. Proponuję nazwanie tego modelu teoretycznego – określającego charakter współczesnego etapu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego – „transkulturowymi społeczeństwami obywatelskimi zapośredniczonymi cyfrowo”.

Perspektywy teoretyczne koncepcji społeczeństwa obywatelskiego

Pojęcie „społeczeństwo obywatelskie” (*civil society*) definiowane jest z wielu perspektyw teoretycznych i w różnych tradycjach filozoficznych, na co zwraca uwagę autorka pracy o współczesnej debacie nad ideą społeczeństwa obywatelskiego, Dorota Pietrzyk-Reeves⁸. Wyróżnia się trzy z nich: politologiczną, filozoficzną oraz socjologiczną. W dwóch pierwszych termin „społeczeństwo obywatelskie” ma charakter normatywny. Pierwsza z perspektyw umiejscawia ten termin w systemach politycznych. Druga traktuje go jako model ustrojowy, który wywodzi się z dwóch odmiennych filozofii politycznych. „Z jednej strony zorientowanej na wspólnotę tradycji republikańskiej definiującej obywatelstwo poprzez prawa i obowiązki, z drugiej – z podkreślającej rolę jednostki tradycji liberalnej, koncentrującej się przede wszystkim na prawach obywatelskich”⁹. Opisując podejście socjologiczne, Krzysztof Podemski zauważa, że „dla socjologa z kolei pojęcie społeczeństwa obywatelskiego ma

⁸ Zob. D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004. Za: K. Podemski, *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 2014, Rok LXXVI, zeszyt 2; <https://preso.amu.edu.pl/index.php/rpeis/article/view/1763/1733> (dostęp 23.04.25).

⁹ K. Podemski, op. cit., s. 9.

przede wszystkim charakter opisowy, ma służyć diagnozie stanu systemu społecznego. Definicje socjologiczne społeczeństwa obywatelskiego najczęściej wyliczają te działania, które dany autor uznaje za konstytuujące tę sferę życia publicznego¹⁰.

Dla kulturoznawcy natomiast najistotniejszą jest warstwa wartości i idei, które towarzyszą działalności społecznej obywateli, dlatego najbliższą jej jest perspektywa filozoficzna modelu ustrojowego oraz opisowa socjologiczna, skupiająca się na dynamice procesów partycypacji społecznej członków społeczeństwa obywatelskiego. Do opisu tych procesów posłużyła mi kategoria teoretyczna wzorów kultury, którą można znaleźć m.in. w pracach Edwarda Sapira, Ruth Benedict, Lesliego White'a czy później Maxa Webera. Wskazuje ona na istnienie ogólnych i powtarzających się elementów kultury, nieograniczonych strukturą społeczną. W ramach tej teorii zamiast analizowania pojedynczych cech i treści kulturowych, podejścia charakterystycznego dla antropologii kulturowej, badane są wzory, formy, układ i organizacja kultury. Teoria ta jest podstawą analizy tego, w jaki sposób wzory sztuki, religii, filozofii, ale także technologii i nauki pojawiają się i znikają, nabierają treści i wchodzą w obieg kultury, wyznaczając wzorce myślenia i zachowań członków danej zbiorowości. Wzór jako kategoria teoretyczna pozwala na analizowanie wspólnych cech różnych elementów kultury, ich trwałości, zmienności oraz złożoności¹¹. Taką teoretyczną kategorią dla opisu społeczeństwa obywatelskiego są tu wzory obywatelskości utworzone w oparciu o ustroje polityczne najczęściej wymieniane w filozofii politycznej – republikański i liberalny, oraz opis przemian społeczno-kulturowych (globalizacyjnych, technologicznych i informacyjnych) w etapach rozwoju praktyk społecznych współczesnych społeczeństw obywatelskich.

Za Dorotą Pietrzyk-Reeves przyjmuję „klasyfikację współczesnych teorii społeczeństwa obywatelskiego opartą na dwóch jego modelach: dwu- i trójdzielny¹², gdzie

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Zob. C. Jenks, *Kultura*, tłum. W.J. Burszta, Poznań 1999, s. 53.

¹² D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Toruń 2012, s. 268.

[...] model dwudzielny oparty jest na tradycji Hegla i Marksa oraz koncepcji liberalnej, która ujmuje społeczeństwo obywatelskie jako różne od państwa, ale obejmujące sferę ekonomii, będącą jego jądrem. Tu kluczowe są ujęcia Johna Keane'a, Darrowa Schectera i Ernesta Gellnera. Natomiast model trójdzielny opiera się na tradycji Alexisa de Tocqueville'a i Antonio Gramsciego, w których społeczeństwo obywatelskie oddzielone jest od państwa oraz od sfery ekonomii. Tworzą go koncepcje Jeana Cohena i Andrew Arato oraz Jürgena Habermasa¹³.

Krzysztof Podemski komentuje ten podział w sposób następujący:

Dwudzielny model społeczeństwa obywatelskiego propagowany współcześnie m.in. przez Johna Keyna i Ernesta Gellnera, sięgający zaś korzeniami Johna Locke'a, Georga W.F. Hegla i Karola Marksa, przeciwstawia je wyłącznie państwu, a za istotę społeczeństwa obywatelskiego uznaje gospodarkę. Z kolei model trójdzielny nawiązujący do Alexisa de Tocqueville'a i Antonia Gramsciego przeciwstawia społeczeństwo obywatelskie obu wymienionym sferom: zarówno państwu, jak i gospodarce. Do współczesnych przedstawicieli tego kierunku zalicza się: Jürgena Habermasa, Jeana Cohena i Andrew Arato. Dwaj ostatni ze sfery społeczeństwa obywatelskiego wyłączają przy tym nie tylko państwo i gospodarkę, lecz także całą sferę polityczną, z partiami politycznymi włącznie. Niektórzy autorzy idą jeszcze dalej [w tych podziałach – M.D.] i wykluczają z tej kategorii także organizacje religijne¹⁴.

W innym miejscu Pietrzyk-Reeves podkreśla, że: „Społeczeństwo obywatelskie pojmujemy jako sferę interakcji pomiędzy ekonomią a państwem, na którą składa się przede wszystkim sfera prywatna (szczególnie rodzina), sfera stowarzyszeń (zwłaszcza dobrowolnych zrzeszeń), ruchy społeczne oraz formy publicznej komunikacji”¹⁵.

¹³ D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004. Za: E. Pietrzak, op. cit., s. 40.

¹⁴ K. Podemski, *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, op. cit. Za: D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004, s. 89-90.

¹⁵ D. Pietrzyk-Reeves, op. cit., Wrocław 2004, s. 284.

Jak zaznacza socjolog Krzysztof Podemski:

Współcześnie ideami bliskimi społeczeństwa obywatelskiego są idee demokracji uczestniczącej (partycypacyjnej) czy tzw. trzeciego sektora. Teoretyk demokracji Giovanni Sartori wyróżnia pięć rodzajów demokracji. Pierwszy rodzaj to demokracja bezpośrednia, czyli samorządna. Drugi wymieniony przezeń typ to demokracja przez referendum, będąca faktycznie szczególnym przypadkiem demokracji bezpośredniej. Trzeci rodzaj to demokracja wyborcza, a czwarty stanowi demokracja przedstawicielska (pośrednia), która z reguły łączy się z demokracją wyborczą, ale możliwa jest również demokracja przedstawicielska, w której przedstawiciele nie są powoływani w drodze wyborów. Piąty wyróżniony przez Sartoriego typ demokracji to demokracja partycypacyjna, oparta na dobrowolnym osobistym udziale w życiu publicznym, traktowanym jako akt znaczący, autentyczny i rzeczywisty. Sartori nie uznaje przy tym udziału w wyborach za akt partycypacji. [...] Zdaniem Sartoriego tak rozumiane uczestnictwo może występować tylko w małych społecznościach, a utopijne jest oczekiwanie, że opierać się na nim może społeczeństwo globalne. Również inny teoretyk demokracji David Held wśród 13 wyróżnionych przezeń modeli demokracji (6 klasycznych, 5 współczesnych, 2 przyszłościowych) jedynie 4 wiąże z aktywnym uczestnictwem obywateli: demokrację rozwojową (wśród modeli klasycznych), demokrację deliberatywną (wśród modeli współczesnych) oraz demokratyczną autonomię i demokrację kosmopolityczną (czyli oba modele przyszłościowe)¹⁶.

Inne bliskoznaczne społeczeństwu obywatelskiemu pojęcie to „trzeci sektor”. Używane jest ono w przeciwstawieniu do sektora pierwszego (administracja) i drugiego (rynek). Obejmuje ono wszelkie stowarzyszenia, organizacje itp., które określa się także dwoma innymi nazwami: *non-governmental organization* (NGO) i *non profit*. Mniej sformalizowane działania, np. sąsiedzkie, określa się czasami mianem „czwartego sektora”¹⁷.

Edyta Pietrzak uważa natomiast, że dla współczesnych koncepcji teoretycznych istotą społeczeństwa obywatelskiego nie jest opozycja wobec państwa, a niezależność od niego. W założeniu ma to ułatwiać funkcjonowanie obywateli w każdej sferze ich życia oraz sprzyjać tworzeniu instytucji i organizacji życia publicznego, usprawniać handel i zapewniać rozwój przemysłu zgodnie

¹⁶ K. Podemski, op. cit., s. 90.

¹⁷ Ibidem, s. 91.

z prawem i zasadą wolności opartą na współdziałaniu władzy oraz sektora prywatnego¹⁸. To założenie łączy w sobie dwa elementy: „[...] po pierwsze instytucje, więzi i organizacje mające na celu realizację własnych interesów rynkowych lub społecznych w ramach wspólnego dobra, a po drugie – instytucje i mechanizmy służące do ochrony społeczeństwa przed potencjalnym zagrożeniem ze strony państwa”¹⁹.

Jak zauważa badaczka:

Kluczowym zagadnieniem jest tu kwestia umiejscowienia społeczeństwa obywatelskiego w ramach państwa lub poza nim. O ile stanowisko socjaldemokratyczne koncentruje się na tezie, że społeczeństwo obywatelskie nie może istnieć bez pomocy państwa, które musi regulować konflikty, naprawiać nierówności wynikające z siły i słabości różnych grup, zapobiegać wykluczeniu i działać na rzecz wolności politycznej i pluralizmu, to stanowisko związane z liberalizmem opiera się na autonomii i wolności jednostek oraz obronie ich przed władzą urzędników państwowych. Zaś w interpretacji komunitariańskiej społeczeństwo obywatelskie to wspólnota, w której istnieją afektywne relacje, wspólne wartości, normy, historia i tożsamość oraz nastawienie na realizację dobra wspólnego, a także wysoki poziom wrażliwości na potrzeby członków grupy²⁰.

W ujęciu kulturoznawczym natomiast w nurt ten wpisuje się antropologiczne pojęcie wzorów kultury oznaczających kulturowe wytyczne sposobów działania i myślenia człowieka. Wzór kultury konstytuowany jest „[...] przez podstawowe idee aksjologiczne, nadrzędne wartości – cele lub »motywy« czy »tematy« w rozumieniu Morrisa Edwarda Opera, wokół których zogniskowane są myśli i działania członków danej społeczności nadające konkretnej kulturze określony charakter, kształt, postać, specyfikę...”²¹, a także ich zachowania oraz sposoby działania według przyjętych wartości, norm i systemów światopoglądowych. Ujmując te czynniki w ramy zachowań ludzkich, można założyć, że:

¹⁸ E. Pietrzak, op. cit., s. 40.

¹⁹ W. Osiatyński, *Rzeczypospolita obywateli*, Warszawa 2004, s. 141.

²⁰ E. Pietrzak, op. cit., s. 41.

²¹ J. Grad, *Wzory kultury a kształtowanie standardów obywatelskiego myślenia i działania*, [w:] *Wzory kultury a wzory obywatelskości*, red. M. Durzewska, „Studia kulturoznawcze” 2017, 2 (12), s. 11-12.

[...] część kultury składa się z norm lub standardów zachowań. Inna część zawiera ideologie uzasadniające czy racjonalizujące określone sposoby zachowań. Wreszcie, w ramach każdej kultury istnieją ogólne zasady selekcji i uporządkowania (tzw. największy wspólny mianownik), dzięki którym wzory zachowań w różnych sferach treści kulturowej dają się zredukować do prostej generalizacji²².

Wzory obywatelskości w ujęciu kulturoznawczym

W tradycji myśli filozofii politycznej, jak zostało już zaznaczone, wyróżnia się dwa podstawowe ustroje polityczne – republikański i liberalny²³. Posłużyły mi one do wyłonienia dwóch opozycyjnych wzorów obywatelskości. Pierwszy z nich – wzór obywatelskości republikańskiej (wspólnotowej) – spełnia kryteria charakterystyczne dla komunitarystycznej filozofii politycznej i charakteryzuje się następującymi elementami:

[...] wyznacza postawę aktywnego obywatela, związanego silnymi więzami oraz wspólnotą czynów i tradycji z najbliższym otoczeniem społecznym: rodziną, sąsiadami, znajomymi itd. Obywatel – członek wspólnoty, podejmuje swoją aktywność publiczną dla dobra wspólnego, co stanowi wyraz jego zaangażowania w dobro wspólnoty. W oparciu o dobro ogółu obywatel wyznacza swoje cele, podporządkowując swe indywidualne potrzeby ogółowi dla zachowania wspólnotowych wartości oraz dla wzajemnego zrozumienia wewnątrz wspólnoty. W procesie socjalizacji, czy raczej enkulturacji (używając języka antropologii kulturowej), kładziony jest nacisk na kształtowanie i doskonalenie świadomych cech osobowości obywatelskiej, takich jak: » kolektywne doświadczenie«; »wzajemna współzależność«, zdolność do poświęceń, altruizmu i opiekuńczości względem członków wspólnoty. Dopiero w oparciu o ten proces wyznaczany jest sens własnej podmiotowości (tożsamości) członka wspólnoty, zaś wzorce zachowań, celów i wymagań względem członka kultury są jasne, klarowne oraz nie podlegają negocjacjom. Są zatem przyjmowane jako niezbywalne i konieczne [do funkcjonowania w ramach tego kulturowego wzoru obywatelskości – M.D.]²⁴.

²² C. Jenks, op. cit., s. 53.

²³ Zob. K. Dziubka, *Teoria demokratycznej obywatelskości*, [w:] *Społeczeństwo obywatelskie*, red. W. Bokało, K. Dziubka, Wrocław 2001, s. 120-122.

²⁴ M. Durzewska, *Próba uchwycenia wzorów obywatelskości w przestrzeni płynnej nowoczesności*, [w:] *Wzory kultury a wzory obywatelskości*, op. cit., s. 33-34.

Z kolei wzór „obywatelskości liberalnej”, zwanej też

[...] »liberalnym indywidualizmem« lub »liberalizmem opartym na prawach«, stanowi ideę tzw. »społeczeństwa otwartego«. Podstawą tego wzoru jest założenie, iż każdy uczestnik kultury kieruje się w swoim życiu, zarówno prywatnym, jak i publicznym, swoimi interesami, celami oraz własną wizją dobra. Wzór ten zakłada pierwszeństwo zasady prawa ustanowionego oraz indywidualnego prawa wyboru dobra nad samym dobrem (rozumianym np. wspólnotowo czy indywidualistycznie), czyli wygrywa w nim prawo wyboru jednostki nad prawem np. »dobra narodu«. Natomiast zdolność do samodzielnego określania celów życiowych i wartości daje obywatelowi gwarancję wolnego wyboru i wolności od nakazowej ingerencji otoczenia społecznego oraz politycznego (religii i państwa). Wzór ten zakłada świadomość własnego statusu prawnego obywatela, osobiste predyspozycje moralne i psychiczne, które tworzą »tożsamość obywatelską«, z zachowaniem neutralności poglądów w sferze prywatnej i dominacją racjonalności w sferze publicznej. Wzór ten zakłada także większą swobodę (ale i odpowiedzialność, która na nim spoczywa) wyborów i realizacji celów przez świadomego swych możliwości oraz dostępnych środków obywatela. Zakłada również większą tolerancję względem odmienności i wolności wyboru innych²⁵.

Ta koncepcja wzorów obywatelskości, dla potrzeb niniejszego artykułu, może posłużyć do porównania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego ze względu na charakter złożoności struktury społecznej opartej na wartościach nadrzędnych i sposobach ich realizacji w przestrzeni społecznej jako sposobów funkcjonowania członków społeczeństw wg określonych wzorów kulturowych.

Wspólnotowy wzór obywatelskości można przyrównać pod względem organizacji oraz formy obowiązywania wzoru obywatelskości do organizacji społeczeństw (homogenicznych) mniej złożonych o prostszej organizacji struktury społecznej, zaś liberalny do współczesnych społeczeństw złożonych (heterogenicznych). Pierwszy z nich sprzyja zacieśnieniu więzi i integracji wewnątrz wspólnoty, drugi natomiast pozostawia obywatelowi (członkowi społeczeństwa, który nie jest z niego wykluczony) swobodę realizacji celów oraz ich wyboru i może przyczyniać się do integracji z innymi spoza swego kręgu, niemniej jednak takimi, którzy myślą do niego podobnie²⁶.

²⁵ M. Durzewska, *Próba uchwycenia...*, op. cit., s. 32.

²⁶ Ibidem, s. 33.

Z proponowanego rozróżnienia można wnioskować, że model liberalny współgra ze współczesną koncepcją społeczeństwa państw liberalno-demokratycznych świata zachodniego społeczeństw wysokorozwiniętych, zaś republikański bardziej pasuje do opisu małych społeczności lokalnych, nie zaś do złożonych systemów. Takie ujęcie tematu może posłużyć zarówno do opisu etapów rozwoju koncepcji społeczeństwa obywatelskiego, jak i jego samego.

Etapy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego z perspektywy kulturoznawczej

Edyta Pietrzak w artykule *Współczesne teorie społeczeństwa obywatelskiego w świetle nowego materializmu*²⁷ dzieli społeczeństwa obywatelskie na: lokalne/narodowe, globalne, aż do transnarodowego (a nawet wg autorki dalej – transkosmicznego), wyznaczającego kierunek zmian organizacji społeczno-politycznej współczesnych państw kultury zachodniej. Jak wspomniałam we wstępie, podział ten dotyczy systemów politycznych rządzenia państwem demokratycznym, w których kategoria społeczeństwa obywatelskiego jest ujęta ramami granic państwa i systemów politycznych państwa, stąd być może decyzja autorki o przekraczaniu granic państwowych jako wytycznych poszerzania zakresu wpływów politycznych społeczeństwa obywatelskiego na globalne struktury rządzenia. Podział ten wynika z przyjęcia perspektywy politologicznej, natomiast z perspektywy kulturoznawczej można patrzeć na niego jako na etapy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, zaś skupiając się na formach komunikacji i sposobach działalności społecznej współczesnych członków społeczeństw obywatelskich kultur demokratycznych, można określić je jako rodzaj przemian społeczno-kulturowych wynikających z okoliczności postępu cywilizacyjnego tych społeczeństw.

Według socjologii radykalnej zmiany społecznej zdaniem Edmunda Wnuk-Lipińskiego ustrój demokratyczny można opisać jako proces zmian społeczno-kulturowych²⁸. Według badacza „demokracja pojawia się w społeczeństwach albo jako długotrwały proces historyczny, albo jako projekt

²⁷ E. Pietrzak, op. cit.

²⁸ W rozumieniu zmian społeczno-kulturowych zaproponowanym przez E. Wnuk-Lipińskiego. Zob. E. Wnuk-Lipiński, *Demokratyczna rekonstrukcja z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996.

nowej elity wcielany w życie po przejęciu władzy od elit autorytarnych”²⁹. Jednocześnie zaznacza, że mechanizm ten zachodzi *de facto* nierozłącznie, ponieważ wyłanianie się demokracji z procesu historycznego współistnieje z planowaniem jakiegoś konkretnego projektu ideowego nowego systemu, który zazwyczaj zawiera:

[...] nie tylko konkretne rozwiązania ustrojowe, ale także wskazujący źródła jego legitymizacji zespół wartości mających stanowić jego normatywne podwaliny, a także warunki trwania i reprodukcji nowego systemu. [...] Z kolei odgórne wprowadzanie ustroju demokratycznego zawsze w jakimś stopniu musi polegać na już istniejącym procesie historycznym, który stanowi bazę społeczną przekształceń³⁰.

Za tę sferę odpowiada proces przemian gospodarczych (cywilizacyjnych, ekonomicznych i technologicznych), które pociągają za sobą konkretne zmiany instytucjonalne oraz organizacji życia społecznego członków zmieniających się systemów politycznych danych społeczeństw. Dlatego też:

[...] Historyczne narastanie ustroju demokratycznego w zachodniej hemisferze było ściśle powiązane z przemianami w sferze gospodarczej i kulturowej. Przemiany w sposobie gospodarowania zmieniły stopniowo strukturę społeczną, a wraz z nią przeddefiniowały interesy grupowe oraz mechanizmy selekcji na pozycje społeczne, a także hierarchie tych pozycji. W trakcie stopniowego procesu narastały napięcia społeczne uwalniane w rewolucyjnych erupcjach. Najpierw nowa klasa posiadaczy, uformowana przez kapitalistyczne stosunki produkcji, wywierała rosnącą presję na liberalizację reguł rządzących życiem publicznym, czyli na odchodzenie od mniej efektywnego feudalnego gospodarowania. Przemiany w sferze kulturowej, a zwłaszcza polityczny rezultat rewolucji francuskiej i generalnie Oświecenia, czyli sekularyzacja legitymizacji porządku społecznego, spowodowały fundamentalne zmiany w mentalności społecznej i wprowadziły masy (lud) na scenę historii. Proces ten łącznie z przemianami w sferze ekonomicznej doprowadził do wzrostu presji społecznej na demokratyzację reguł gry, czyli na włączenie szerszych segmentów społeczeństwa. [...] Masy zyskiwały więc nie tylko podmiotowość w sensie społecznym, lecz także coraz lepsze zabezpieczenie swoich interesów³¹.

²⁹ Ibidem, s. 77.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, s. 78.

Takim projektem ideowym był konstrukt teoretyczny społeczeństwa obywatelskiego jako przestrzeni praktyk społecznych członków społeczeństw demokratycznych, zarówno w aspekcie działalności politycznej i gospodarczej, jak i w warstwie światopoglądowej. Wynika to z przemian systemowych społeczno-politycznych demokracji zachodnich i przejścia od systemów narodowych do globalnych i ponadnarodowych.

W warstwie praktyk społecznych analiza na tym poziomie z perspektywy kulturoznawczej pozwala z kolei zaobserwować zachodzące zmiany sposobów działalności społecznej współczesnych społeczeństw obywatelskich demokracji zachodnich zglobalizowanego świata w obszarze gospodarczym, ideologicznym i cyfrowym. Zarówno na poziomie działań indywidualnych i zbiorowych w przestrzeni praktyk społecznych, samopomocowych i współpracy w ramach aktywności społecznej w przestrzeni publicznej członków społeczeństw obywatelskich.

Wobec powyższego, wzorując się na podziale społeczeństwa obywatelskiego na etapy, proponuję przyjąć opis etapów rozwoju społeczeństwa obywatelskiego demokracji zachodnich: od lokalnego przez globalny do transkulturowego³².

Przy poszerzeniu perspektywy rozważań nad społeczeństwem obywatelskim o aspekty kulturoznawcze można zauważyć, że zachodzące zmiany w warstwie działalności członków społeczeństw obywatelskich są znaczące. Już w samym podziale dostrzec można, że pojęcie obywatelstwa i związane z nim prawa oraz obowiązki obywateli ulegają stopniowemu przekształceniu, a zasięg działalności ludzkiej w ramach społeczeństwa obywatelskiego wzrasta i poszerza się. To z kolei bezpośrednio przekłada się na kształt samego społeczeństwa obywatelskiego, ponieważ ulega ono stałej modyfikacji w toku swojego rozwoju oraz ewolucji postaw, wartości i działań członków tych społeczeństw.

³² Transkulturowość, jako koncepcja stworzona przez Wolfganga Welscha, głosi, że współczesne kultury w dużej mierze charakteryzuje mieszanie, przenikanie i hybrydyzacja kultur narodowych i etnicznych od samych ich „korzeni” kulturowych. Wobec tego obecnie nie sposób już mówić o istnieniu formy jednorodności i odrębności kulturowej, a o różnorodności i wielości tożsamości kulturowych, które jednakowoż scalają członków kultury poprzez części i elementy wspólne, bez wprowadzania dychotomicznych podziałów dystansujących poszczególnych uczestników kultur względem siebie. Za: W. Welsch, *Transkulturowość. Nowa koncepcja kultury*, [w:] *Filozoficzne konteksty koncepcji rozumienia transwersalnego. Wokół koncepcji Wolfganga Welscha*, cz. 2, red. R. Kubicki, Poznań 1998.

Obserwowane przemiany dokonują się bowiem głównie w warstwie ludzkiej *praxis*, czyli sfery działania i praktyk społecznych, które Zygmunt Bauman w pracy *Kultura jako praxis*³³ ujmując jako część kultury, traktując ją jako nierozdzielalną część ludzkiego życia i interakcji społecznych. Podobnie do koncepcji kulturoznawczych, socjologiczna perspektywa Z. Baumana umiejscawia kulturę jako fundament każdego społeczeństwa, który stanowi podstawę porządku społecznego. Jednocześnie jest tu podkreślana rola kultury w procesie zmian społecznych, stanowiąca w warstwie działania i praktyk społecznych rodzaj obszaru dla kreatywności oraz rozwoju jednostek i zbiorowości.

Jeżeli przyjąć proponowany punkt widzenia oraz przywołany wcześniej podział na etapy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w ramach zachodniej kultury społeczeństw wysokorozwiniętych, wówczas z perspektywy kulturoznawczej można postrzegać owe przemiany jako rodzaj ewolucji wzoru obywatelskości oraz funkcjonowania struktury społeczeństwa obywatelskiego będącego formą działalności ludzkiej odbywającej się na zasadzie szczególnej współpracy w przestrzeni społecznej.

Etapy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w ujęciu kulturoznawczym

Wzór lokalnego społeczeństwa obywatelskiego

Nawiązując do podziału na społeczeństwo obywatelskie lokalne, globalne i transkulturowe, zauważyć można, że we wzorze społeczeństwa lokalnego dominował podział polityczny i społeczny na działalność państwa i tzw. trzeciego sektora, który z założenia miał uzupełniać działania pierwszego. W latach 70. XX w. dla krajów zachodnich i latach 90. w krajach postsocjalistycznych rozwój społeczeństwa obywatelskiego na poziomie lokalnym bardzo przyspieszył rozwój tych społeczeństw, jak i samorządności ich obywateli, tworząc trzon współcześnie funkcjonujących społeczeństw obywatelskich. Wpływ na to miała zwłaszcza idea rozwoju trzeciego sektora przyświecająca działaczom lokalnym, których z jednej strony wiązano z działalnością samorządową jako przedstawicieli organów państwa (samorządów), z drugiej – z tzw. inicjatywą oddolną sektora prywatnego i NGO-sów. Ideę rozwoju samorządności wdrażano na poziomie zbiorowości lokalnych, co w głównej mierze powiodło się za sprawą działalności animacyjnej. Tradycja *community arts*, a więc zasada *community arts as an instrument for community development*, tzn. sztuka

³³ Z. Bauman, *Kultura jako praxis*, tłum. J. Konieczny, Warszawa 2013.

społeczna jako instrument rozwoju społeczności – przyświecająca tzw. animacji kultur lokalnych – wdrożyła wartości samopomocy i samoorganizacji współmieszkańców konkretnych społeczności miejskich, wiejskich czy szeroko rozumianych peryferii. Jak zauważa Beata Cyboran:

Ważnym pojęciem dla animacji społeczno-kulturowej jest lokalność. Działalność animacyjna wiąże się bowiem z rozwojem społeczności lokalnej, czyli wzbogaceniem sieci powiązań i kontaktów grupowych oraz wzmocnieniem jej nici, wypracowaniem pewności siebie i umiejętności, dzięki którym społeczność lokalna może zmieniać swoją przestrzeń życia. [...] Wszystkie podstawowe właściwości społeczeństwa obywatelskiego bliskie są celom animacji społeczno-kulturowej. Wspólnotowość, zaufanie, pluralizm, aktywność obywateli i zdolność do samoorganizacji i działania bez impulsów ze strony państwa/władzy, umiejętność i chęć działania na rzecz dobra społecznego³⁴.

Działalność animacyjna środowisk lokalnych, od początku ich istnienia, skupia się więc *de facto* na tworzeniu podstaw samorządności i samodzielności obywateli, budując tym samym i rozwijając społeczeństwo obywatelskie jako takie. Można powiedzieć, że cała działalność animacyjna wprost służy budowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Także dzisiaj obserwujemy rozwój tej działalności i poszerzenie działań o dalsze obszary życia społecznego, jak chociażby w przypadku samodzielnych (bez pomocy liderów i animatorów) inicjatyw lokalnych członków społeczności, które wcześniej były inicjowane przez animatorów kultury i lokalnych liderów społecznych.

Zazwyczaj animację społeczno-kulturową, która obejmuje animowanie społeczności lokalnych, sprowadza się do działań kulturalnych w środowisku, podczas gdy szereg współczesnych inicjatyw skupia się na działalności usługowej, wypełniającej niejako luki systemu, o działania samopomocowe i samoorganizacyjne »dla« i »w« środowisku. Coraz częściej też animatorami środowisk lokalnych są sami ich członkowie wyłaniający się spontanicznie i z własnej inicjatywy w danym środowisku, tworząc zespoły koordynatorów i działaczy³⁵.

³⁴ B. Cyboran, *Diagnoza w animacji społeczno-kulturowej środowisk lokalnych*, „Edukacja Dorosłych” 2011, nr 2, s.103-104.

³⁵ M. Durzevska, *Animacja społeczności lokalnych a budowanie społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Społeczności lokalne. Konteksty przemian i innowacje*, red. T. Herudziński, P. Swacha, Warszawa 2018, s. 68-78.

Przykładów takich praktyk można znaleźć wiele, jak chociażby w przypadku dobrze opisanych przez Aleksandrę Bilewicz i Dominikę Potkańską³⁶ inicjatyw spożywczych, zwanych kooperatywami spożywców, jako nowych ruchów społecznych, będących inicjatywami nieformalnymi, zarządzanymi demokratycznie, a opartymi na dobrowolnym członkostwie, służących środowisku, w którym działają i z którym współpracują.

Jak zaznaczali klasycy filozofii politycznej Alexis de Tocqueville³⁷ i John Stuart Mill³⁸, w społeczeństwie obywatelskim pojmowanym jako przestrzeń aktywnego zaangażowania i uczestnictwa obywateli najmocniejszą podstawą w demokracji liberalnej była wolność obywateli. Alexis de Tocqueville podkreślał również rolę społecznej współpracy, a także korzyści płynące z instytucji i organizacji społecznych oraz stowarzyszeń. Wówczas to zaczęto dostrzegać warunek zachowania demokratycznego charakteru kultury politycznej oraz „prawdziwie wolnych” instytucji demokratycznych. Podobnie J.S. Mill widział w wolności jednostek oraz aktywnym uczestnictwie obywatelskim szkołę demokracji i rozumu publicznego, podkreślając, że w życiu publicznym obywatel uczy się czuć, że stanowi część ogółu i że interes ogółu, interes publiczny jest jego interesem. W wieku XX natomiast dla Roberta D. Putnama³⁹ warunkiem zaistnienia społeczeństwa obywatelskiego było zarówno istnienie zaangażowanych społecznie aktywnych obywateli, jak również stosunków politycznych i społecznych opartych na zaufaniu i współpracy. Oznacza to wzajemną zależność między tymi aspektami, ponieważ gdy istnieje aktywność, zaufanie i współpraca między obywatelami i państwem, powstają warunki do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, zaś gdy ono się rozwija, wówczas ten społeczny zasób się pomnaża, a to z kolei procentuje większą aktywnością społeczną obywateli, co w efekcie napędza rozwój i wzmacnia strukturę samego społeczeństwa obywatelskiego.

³⁶ Zob. A. Bilewicz, D. Potkańska, *Jak kielkuje społeczeństwo obywatelskie. Kooperatywy spożywcze w Polsce jako przykład nieformalnego ruchu społecznego*, „Kwartalnik Trzeci Sektor” 2013, nr 31 (3), s. 25-44.

³⁷ A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, t. 1-2, tłum. B. Janicka, M. Król, Kraków–Warszawa 1996.

³⁸ J.S. Mill, *Utylitaryzm. O wolności*, tłum. M. Ossowska, A. Kurlandzka, Warszawa 2005.

³⁹ Robert D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, przy współpr. R. Leonardi i R.Y. Nanetti, tłum. J. Szacki, Kraków–Warszawa 1995.

Globalne społeczeństwo obywatelskie

Kolejnym etapem rozwoju społeczeństwa obywatelskiego jest jego ujęcie globalne, rozumiane jako rozszerzenie zasięgu działalności społecznej i gospodarczej współczesnych społeczeństw wysokorozwiniętych o aspekt ponadlokalny i ponadnarodowy, związany z procesem globalizacji. Często przywoływanymi aspektami związanymi z globalizacją są sieci przepływu usług i informacji, rozwój technologiczny oraz ryzyko – także w kontekście społeczeństwa obywatelskiego – które wywołały kolejne przemiany społeczno-kulturowe. Tym tropem podąża również Edyta Pietrzak⁴⁰, przyczyn powstania globalnego społeczeństwa obywatelskiego upatrując za koncepcją Urlicha Becka⁴¹ w globalnym ryzyku współczesnego świata oraz w rozwoju technologii. Czytelnicy Becka dostrzegają, że w tej koncepcji:

[...] społeczeństwo ryzyka jest produktem zmian gospodarczych i kulturalnych, i przejawia się w nowej orientacji opinii publicznej i poprzez wzrost popytu na bezpieczeństwo. [...] Światowe społeczeństwo ryzyka jest wystawione na zagrożenia będące produktami ubocznymi cywilizacji, czyli zagrożenia ekologiczne i kryzysy finansowe oraz intencjonalne, np. zamachy terrorystyczne [Beck 2006, s. 329]. Jak widać, chodzi tu o sumę zagrożeń zmysłowych i pozazmysłowych i o to, że zagrożeń jest per saldo więcej. Potwierdzenie takiej interpretacji znajdujemy u Becka, który stwierdza, że wraz ze wzrostem niebezpieczeństw, powstają w społeczeństwie ryzyka nowe wyzwania dla demokracji [Beck 2002: 102]. Społeczeństwo ryzyka charakteryzuje się nowymi zachowaniami grup, jednostek, rządów i opinii publicznej i jest następstwem zmiany kulturowej. Jej kwintesencją jest zmiana oczekiwań wobec rządów polegająca na zwiększeniu nacisku na bezpieczeństwo⁴².

Odczucie ryzyka i potrzeba odnalezienia poczucia bezpieczeństwa sprzyja tworzeniu się nowych sieci powiązań i współpracy społecznej na rzecz eliminacji negatywnych skutków owych przemian społeczno-kulturowych. Ważną i dominującą rolę odgrywają w tym procesie technologie cyfrowe oraz media

⁴⁰ E. Pietrzak, op. cit., s. 43.

⁴¹ Zob. U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Warszawa 2002.

⁴² J. Hryniewicz, *Społeczeństwo ryzyka. Teoria, model, analiza krytyczna*, „Przegląd Socjologiczny” 2014, t. LXIII, z. 2, s. 29. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-e6d228db-83b6-464d-8043-8fb58940680e> (dostęp 3.01.2025).

społecznościowe, które stają się platformą współpracy między członkami społeczeństwa na poziomie indywidualnym i zbiorowym.

Działalność współczesnego świata oparta na globalnym przepływie informacji, wiedzy, towarów i usług pociąga za sobą coraz szerszy proces dyfuzji kulturowej⁴³ oraz hybrydyzacji kultur⁴⁴. Tworzące się sieci powiązania stają się zaś szersze i o dalszym zasięgu niż dotąd, zwłaszcza w sferze przepływu informacji, wartości, wpływów ekonomicznych i gospodarczych, a przede wszystkim w sferze działalności ludzkiej podejmowanej w imieniu społeczeństwa i dobra wspólnego oraz indywidualnego, zrzeszających się we wspólnym celu członków różnych państw i narodowości na poziomie globalnym. Jak słusznie zauważa Barbara Krauz-Mozer:

[...] następuje coś w rodzaju wewnętrznej globalizacji przestrzeni narodowych na skutek intensyfikacji stosunków społecznych w skali światowej. Rosnąca zależność między różnymi przestrzeniami społecznymi w różnych punktach globu sprawia, że losy ludzi, ich szanse na pracę i pożądaną jakość życia, w coraz większym stopniu zależą od wydarzeń dziejących się w bardzo odległych miejscach. Wzrastający poziom różnorodnych współzależności wyrażają nie tylko przekształcenia, jakim ulega westfalski system suwerennych państw, ale także coraz liczniejsze, bezpośrednie kontakty i względnie trwałe relacje między obywatelami różnych państw, do których dochodzi z pominięciem granic i poza obrębem struktur rządowych. Powstają globalne, ponadnarodowe ruchy społeczne, które proponują nowe formy partycypacji politycznej, przekraczające granice

⁴³ Dyfuzja kulturowa to proces zmian kulturowych przebiegający w warunkach międzykulturowego kontaktu, definiowany przez antropologię kulturową jako „przestrzenne rozchodzenie się lub przenoszenie się elementów kultury (cech, instytucji, wzorów, tematów, obyczajów) w drodze zapożyczenia. Pojęcie dyfuzji może się też czasem odnosić do procesu przenikania treści kulturowych z jednej warstwy czy klasy społecznej do drugiej, z jednej grupy w obrębie szerszej zbiorowości do innej. Mamy wtedy do czynienia z dyfuzją nie przestrzenną a strukturalną. Taka dyfuzja jest procesem istotnym zwłaszcza w społeczeństwach strukturalnie złożonych”. Za: E. Nowicka, *Świat człowieka – świat kultury*, Warszawa 2012, s. 83.

⁴⁴ „Dla każdej kultury, wszystkie inne kultury stopniowo stały się wewnętrznymi treściami albo ich satelitami. Proces ten [hybrydyzacji kultur – M.D.] zachodzi na poziomie zaludnienia, handlu i informacji. Na całym świecie, w większości państw żyją obok tubylców również obcokrajowcy; coraz częściej te same produkty, które wcześniej były dla niektórych kultur zupełnie egzotyczne, dziś dostępne są w każdym sklepie, a dzięki globalnej sieci technik komunikacyjnych wszelka informacja jest na równi dostępna z każdego miejsca przestrzeni”. Za: W. Welsch, *Transkulturowość. Nowa koncepcja kultury*, [w:] R. Kubicki, op. cit., s. 205.

państwa narodowego i umożliwiające sprawowanie bezpośredniej kontroli przez tych, których te decyzje dotyczą, niezależnie od przynależności terytorialnej i państwowej. Biorą w nich udział zarówno jednostki, jak i grupy obywateli, zyskujące w ten sposób coraz większe możliwości uczestnictwa i wpływania na losy świata [...]. Wiele z owych współczesnych ruchów, dzięki dostępnym technikom informacyjnym, łatwo wykracza poza granice państw narodowych i nabiera charakteru ponadnarodowego, włączając lokalnych działaczy w wydarzenia o charakterze globalnym. Ruchy, o których mowa, to na ogół luźno zorganizowane zbiorowości działające wspólnie w niezinstytucjonalizowany sposób w celu wytworzenia zmiany definiowanej przez uczestników w podobny sposób. Uczestnicy tych ruchów są rozproszeni, mają niski poziom organizacji formalnej, a ich działalność jest spontaniczna i przybiera niezinstytucjonalizowane, niekonwencjonalne formy⁴⁵.

Ten istotny element globalnego społeczeństwa obywatelskiego jawi się jako nowa forma zrzeszania się oraz zaangażowania społecznego ponad granicami państwowymi. Zawierane są tu relacje z bardzo różnymi obywatelami z całego świata w różnych celach i tematach, na zasadzie wspólnej sprawy dla dobra ogólnego w wybranym aspekcie życia. Możemy mówić o „grupowych społecznościach celowych” poszukujących wspólnoty zainteresowań, wartości i celów życiowych. Te zawiązujące się grupy zainteresowań oraz ruchów nieformalnych i społecznych tworzą nowy model struktury luźnych powiązań społecznych, która nie jest narzucona odgórnie, ma charakter czasowy i dobrowolny, a swoje źródło znajduje w oddolnej aktywności obywatelskiej i realizuje się zazwyczaj w przestrzeni globalnej, za pośrednictwem Internetu i mediów społecznościowych. Wyraźnie dostrzegane efekty takich działań można było śledzić podczas światowej izolacji społecznej, wywołanej pandemią covid-19⁴⁶ lub ostatnio wybuchającymi lokalnymi wojnami obecnymi w opinii publicznej na skalę światową (np. wojny w Ukrainie lub Izraelu). To za sprawą sieci przepływu informacji następowało zawiązywanie się sieci pomocy dla osób dotkniętych chorobą wywołaną przez wirus SARS-CoV-2

⁴⁵ B. Krauz-Mozer, *Spółczesność obywatelskie w globalizującym się świecie*, 2007, s. 267, źródło: <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/8d97ebbo-6211-41c5-8402-f5e014e7d14c/content> (dostęp 4.01.2025.)

⁴⁶ M. Durzevska, *Współczesne formy inicjatyw społecznych w dobie pandemii COVID-19 na przykładzie wybranych rodzimych inicjatyw lokalnych*, [w:] *Współczesne formy obyczajowo-publiczne w życiu społecznym i kulturowe historie*, red. M. Durzevska, Poznań 2022, s. 143-162.

i innych osób potrzebujących wsparcia – w pierwszym przypadku, bądź uchodźców, ofiar wojny – w drugim, łącznie z naciskami społecznymi na uwolnienie zakładników. Oprócz działalności pomocowej i kontestacyjnej względem opresyjności działań wojennych, współczesne grupy pomocowe czy wsparcia oraz obecnie działające ruchy społeczne w ramach globalnego społeczeństwa obywatelskiego stanowią przestrzeń *praxis* działań społecznych oraz zapośredniczonej cyfrowo globalnej kontroli społecznej. Wiele bowiem akcji społecznych i przejawów aktywizmu społecznego stawia sobie za cel poruszanie aktualnych tematów i problemów nurtujących obywateli współczesnego świata. Od ruchów antyglobalistycznych, przez ruchy ekologiczne i obrony praw kobiet oraz mniejszości etnicznych i kulturowych, do ruchów kontrapolitycznych i inicjatyw obywatelskich samopomocowych⁴⁷. Za sprawą aktywizmu społecznego oraz ruchów społecznych funkcjonujących w przestrzeni globalnej, działalność społeczna obywateli może przybierać postać zbiorowych akcji mających na celu forsowanie grupowych interesów lub dążenie do wspólnego celu, wybiegających poza sferę ustanowionych instytucji i granic⁴⁸. Internet i sieci społecznościowe umożliwiają rozszerzenie działalności ponad wymiar lokalny i narodowy, pozwalając na wychodzenie poza sferę tradycyjnie ujmowanych kwestii społecznych w stronę aktywności współczesnych społeczeństw wysokorozwiniętych technologicznie, gospodarczo i cyfrowo oraz próby zmian podstaw dotąd funkcjonujących systemów kulturowych i dostosowania ich do współczesnych realiów.

Ten rodzaj działalności społecznej został dobrze scharakteryzowany przez Tadeusza Palecznego pod pojęciem nowych ruchów społecznych, które w przeciwieństwie do tradycyjnych ruchów społecznych (tzw. starych)⁴⁹ są bardziej

⁴⁷ Za: M. Castells, *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, tłum. T. Hornowski, Poznań 2003.

⁴⁸ Zob. A. Giddens, *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2007, s. 463-466.

⁴⁹ „Stare” ruchy społeczne „...dążyły z zasady do obalenia istniejącego porządku i zastąpienia go nowym, w którym wcześniej panujące elity władzy zastąpione miały być przez kategorie społeczne wydziedziczonych i zdominowanych. Stare ruchy społeczne, zwłaszcza klasowe, rasowe i narodowe wprowadzały do swoich ideologicznych i politycznych dążeń model dychotomiczny, konfliktowy, polegający na przeciwstawianiu dwóch antagonistycznych, strukturalnie sprzecznych zasad panowania”. Za: T. Paleczny, *Nowe ruchy społeczne*, Kraków 2010, s. 113, źródło: <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/61fe8057-ob27-430b-9ed9-5109d5fba6db/content> (dostęp 6.01.2025.).

nastawione na uzupełnienie powstałych luk systemowych bądź też na naprawienie źle funkcjonujących systemów, aniżeli na obalanie dotychczasowych władz czy struktur społecznych, by zastąpić je nowymi strukturami. Wobec tego uznaje się, że „nowe ruchy społeczne stanowią w pewnym wymiarze kontynuację starych działań zbiorowych, polegających na dążeniach do zmiany istniejącego porządku, opartego albo na zbyt sztywnych i stabilnych hierarchiach i modelach sprawowania władzy, albo na zbyt szybkich i głębokich ich modyfikacjach”⁵⁰. Są one jednakże mniej radykalne i rewolucyjne w formie niż stare ruchy społeczne.

Szczególną rolę przypisuje się aktywności społecznej i zaangażowaniu grupowemu współczesnych „nowych” ruchów społecznych, ponieważ – jak zauważa Tadeusz Paleczny – ulegają zdecydowanym zmianom zachowania zbiorowe członków współczesnych zglobalizowanych społeczeństw:

Ludzie odchodzą od form działania zbiorowego opartych na przynależności, statucie, regulaminie i stałych zasadach. Unikają członkostwa w organizacjach i instytucjach, poszukując raczej mniej rygorystycznych form uspołecznienia, w rodzaju luźnych grup celowych, związków i stowarzyszeń o przewadze więzi nieformalnych. Następuje »prywatyzacja« i personalizacja działań ludzkich, odrywających się coraz bardziej od precyzyjnie zdefiniowanego pojęcia grupowego, w tym rodzinnego, wspólnotowego, sąsiedzkiego, lokalnego czy parafialnego interesu. Ludzie unikają działalności w partiach politycznych, stronią od kontaktów z przedstawicielami administracji publicznej. Odpowiedzią na kolektywne, grupowe wymogi racjonalnego działania stają się ruchy społeczne. Uczestnictwo w nich jest spontaniczne, nietrwałe, przelotne, zorientowane na konkretny cel, a nie celebrowanie rytuału, tworzenie i podtrzymywanie hierarchii⁵¹.

Cechy te są charakterystyczne dla współczesnych stosunków społecznych panujących wśród członków społeczeństw demokratycznych krajów wysoko rozwiniętych, które kształtują nowy typ warstwy *praxis* społeczno-kulturowej. Odzwierciedla się to również w warstwie zaangażowania społecznego i pomocowego członków społeczeństw obywatelskich, zaś nowe ruchy, o których pisze Paleczny, stanowią wprost ucieleśnienie globalnego społeczeństwa obywatelskiego. Co więcej, jego zdaniem, nowe ruchy społeczne są zarówno

⁵⁰ Ibidem, s. 114.

⁵¹ Ibidem, s. 183.

jednym z przejawów, jak i zarazem mechanizmem kształtowania „rzeczywistości globalizacyjnej”:

Są one tym fenomenem, który rozkwita, wzrasta i nabiera znaczenia w miarę zaawansowania procesów globalizacji. Nowe ruchy społeczne to próba poszukiwania rozwiązań w sytuacji niepewności, kryzysu dotychczasowych instytucji i organizacji publicznych. Wyzwalają one społeczną energię, budzą indywidualną oraz zbiorową potrzebę sprostania wyzwaniom ponowoczesności, stanowią emocjonalną, intelektualną oraz społeczną reakcję na efekty globalizacji. Dzięki wspólnotowej, zbiorowej, zorganizowanej formie reagowania na zjawiska globalizacji, zwłaszcza te rodzące poczucie dyskomfortu psychicznego, niepokoju, zagrożenia, ludzie odzyskują poczucie podmiotowości. Nowe ruchy społeczne przybierają postać spontanicznych, oddolnych form braku posłuszeństwa obywatelskiego, ale stanowią też wyraz społecznej przynależności i odpowiedzialności⁵².

To wszystko z kolei koresponduje z zaproponowanym przeze mnie w przywoływanym już artykule wzorem „new-liberalnym” ponowoczesnej obywatelskości członków liberalnych demokracji, który wpisuje się w ujęcie globalne społeczeństwa obywatelskiego.

Jego podstawą jest założenie, iż każdy uczestnik kultury współczesnej kieruje się w swoim życiu, zarówno prywatnym, jak i publicznym, swoimi interesami i celami, które wytyczane są w oparciu o wielość wzorów realizacji aspiracji życiowych, wartościowanych pozytywnie przez społeczeństwo i ograniczanych prawem. Charakteryzuje się nabywaniem kompetencji osobistych, społecznych i kulturowych oraz zdolnością do samodzielnego określania celów i wartości, które dają człowiekowi gwarancję wolnego wyboru i wolności od nakazowej ingerencji otoczenia społecznego oraz politycznego. Wzór ten zakłada świadomość własnego statusu prawnego obywatela, osobiste predyspozycje moralne i psychiczne, które tworzą »tożsamość obywatelską«, wynikającą z kompilacji nadrzędnych wartości utożsamianych przez jednostkę w procesie socjalizacji kulturowej. We wzorze tym zakłada się większą swobodę (ale i odpowiedzialność) wyborów i realizacji celów przez świadomą swych możliwości oraz dostępnych środków jednostkę. Zaś organizacja społeczeństwa odbywa się na zasadzie negocjacji i rozwiązań wspólnych w przestrzeni

⁵² Ibidem, s. 182.

społecznej, której usankcjonowaniem powinno być tworzenie prawa sprzyjającego tym działaniom. Organizacja działań odbywa się w negocjowanej przestrzeni wspólnej, w tym i publicznej, wolnych i autonomicznych obywateli, zaangażowanych w działania na rzecz swoich małych społeczności i środowisk, na wzór partykularnych interesów lokalnych, negocjowanych w szerszym gronie, dla uzgodnienia konsensusów różnych rozwiązań, czyli stanowi przełamanie indywidualizmu i własnych egoizmów na rzecz wspólnej organizacji życia społecznego. Wzór ten wymaga samoświadomości i zaangażowania ze strony obywateli we współdecydowanie o kształcie zmian i kierunku zmian, jakie powinny zajść, by współgzystowało się lepiej wszystkim obywatelom⁵³.

Wzór transkulturowego społeczeństwa obywatelskiego

Jeżeli przyjąć powyższy wzór obywatelskości za właściwie opisujący członków współczesnych społeczeństw obywatelskich, to uzupełniając go o aspekt transkulturowości współczesnych kultur obywatelskich oraz form aktywności społecznych i zaangażowania społecznego, otrzymujemy opis obecnego etapu przemian społeczeństwa obywatelskiego. Określając ten wzór jako transkulturowe społeczeństwo obywatelskie zapośredniczone cyfrowo, dostrzegam charakterystyczny typ działalności społecznej współczesnych społeczeństw wysokorozwiniętych, ich praktyk społecznych, form zrzeszania się, zawiązywania nowych ruchów społecznych, czyli współczesnej aktywności – formy *praxis* społeczno-kulturowej, która została na skutek rozwoju mediów społecznościowych i Internetu poszerzona o sieci cyfrowych połączeń globalnego aktywizmu społecznego. Mamy obecnie do czynienia z obszarem aktywności społecznej transkulturowego, złożonego z wielości tożsamości społeczeństwa obywatelskiego, którego sieci społeczne zawiązywane lub podtrzymywane za pośrednictwem nowych mediów cyfrowych są jego podstawową formą działalności. Główną charakterystyką tej odmiany etapu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego jest hybrydowość i usieciwienie.

Przybliżając aspekty wzoru transkulturowego społeczeństwa obywatelskiego jako efektu zaistniałych przemian społeczno-kulturowych, przywołać należy raz jeszcze koncepcję transkulturowości kultury Wolfganga Welscha powstałą, według słów samego badacza, w odpowiedzi na niesatysfakcjonujące

⁵³ M. Durzewska, *Współczesne formy inicjatyw społecznych w dobie pandemii COVID-19...*, op. cit., s. 152.

go ujęcie koncepcji kultury we wcześniejszym ujęciu wielokulturowości i interkulturowości, ponieważ, jak zauważa, nie w pełni obejmują one charakterystykę współczesnej złożonej, różnorodnej i zhybrydyzowanej kultury. Ujmuje to w następujący sposób: „Nasze kultury w istocie zatraciły już swą jednolitość i odrębność, aż po rdzeń charakteryzuje je przemieszanie i wzajemne przenikanie”⁵⁴. W tym ujęciu oznacza to, że wszystkie współczesne kultury, jak i tożsamości kulturowe są niejednolite i wywodzą się z różnych kultur pochodzenia, cech nabywanych z zewnętrznych kultur oraz różnorodnych jej elementów nabywanych w toku ewolucji kultur światowych, jak i indywidualnych biografii jednostkowych. Nie sposób więc dzisiaj mówić o jednolitej kulturze, jej autonomii i homogeniczności, ponieważ każda z nich stanowi kompilację wielorakich elementów pochodzących z różnych kultur obszarów całego świata lub jego wycinków. Częścią każdej kultury jest więc wymiana różnych jej elementów, w tym: stylów życia, wartości i przekonań, co tworzy w istocie nowe formy kultury oraz sieci przeplatających się między sobą powiązań tych elementów i różnorodnych ich zestawień. Zdaniem Welscha te naturalne procesy mieszania się elementów wcześniej nieznanych sobie kultur odbywały się w sposób naturalny za pośrednictwem historycznych wydarzeń i przepływów międzykulturowych spowodowanych wojnami i migracjami ludności, natomiast z momentem globalizacji i rozwoju środków masowego przekazu nastąpiło zdecydowane przyspieszenie procesu hybrydyzacji kultur, w którym dla każdej z nich wszystkie pozostałe stały się wewnętrznymi treściami lub ich kontekstami (satelitami)⁵⁵. Na poziomie makro współczesne kultury są zatem ze sobą maksymalnie powiązane, a style życia nie kończą się na granicach kultur narodowych, lecz znajdują podobne reprezentacje w różnych kulturach świata. Transkulturowość zachodzi również na poziomie jednostek, a ich tożsamość kształtowana jest przez więcej niż jedną kulturę (co widoczne jest coraz wyraźniej w kolejnych pokoleniach). Dla W. Welscha oznacza to, że współczesne tożsamości ludzkie stanowią kulturowe hybrydy, złożone z wielości kultur i systemów wartości oraz przekonań, zaś jeśli chodzi o wybór wzorców i stylów życia oraz kulturowych treści, współczesny człowiek posiada do swej dyspozycji ich nieograniczoną liczbę⁵⁶.

⁵⁴ W. Welsch, op. cit., s. 203.

⁵⁵ Ibidem, s. 205.

⁵⁶ Ibidem.

Na te tendencje wskazuje również T. Paleczny, zauważając, że:

[...] społeczeństwa ponowoczesne stają się coraz bardziej wielokulturowe nie tylko w wymiarze grupowym, w sensie występowania w ich składzie różnorodnych grup rasowych, etniczno-narodowych, wyznaniowych i językowych, ale zwłaszcza, a może przede wszystkim, w znaczeniu funkcjonowania w ich obrębie wielu tożsamości kulturowych. Tożsamości te lokują jednostki w bardzo złożonym porządku, w którym kwestia własnej orientacji jest wypadkową wielu różnorodnych kultur. Współczesne struktury społeczeństw pluralistycznych tworzą niezwykle złożone konfiguracje tożsamości kulturowych ich członków, składające się na niepowtarzalną »macierz«, mozaikę identyfikacyjną, w której mieszają się one ze sobą, zlewają, nakładają na siebie. Członków współczesnych społeczeństw cechuje wielokrotność tożsamości, złożony system postaw, wartości, norm, cech osobowości, który nie da się ani wywieść, ani zredukować do jednorodnej, homogenicznej grupy kulturowej⁵⁷.

To pociąga za sobą specyfikę funkcjonowania współczesnych społeczeństw na poziomie *praxis* społeczno-kulturowej, ponieważ charakterystyczny dla tych społeczeństw, ich działalności społecznej i aktywizmu jest hybrydalizm, który:

[...] prowadzi do wyłaniania się ruchów o nieredukowalnym do jednej czy kilku kultur składowych charakterystyce, o podobnej, lecz wielokulturowej genezie i naturze lokalnych zbiorowości stanowiących podmioty ruchów społecznych, pojawiających się zwłaszcza w skupiskach wielkomiejskich. Hybrydalny charakter posiadają ruchy międzyrasowe czy międzyetniczne, rodzące się w skupiskach imigracyjnych, w wielokulturowych środowiskach społecznych utworzonych przez przybyszów z różnych kultur⁵⁸.

Natomiast usieciowienie aktywności społecznych poprzez nowe media, z wykorzystaniem cyfrowych sieci społecznościowych, pozwala obywatelom na tworzenie nowego przekazu w postaci systemu wartości oraz projektów społecznych rozprzestrzenianych w skali globalnej, bowiem:

[...] dostępne techniki informacyjne, telefony komórkowe, faksy, transmisje satelitarne, Internet, pozwoliły zjednoczyć lokalnych działaczy ponad granicami

⁵⁷ T. Paleczny, op. cit., s. 96.

⁵⁸ Ibidem, s. 114.

państwowymi i kulturowymi, w wyniku czego powstają wielkie regionalne i międzynarodowe sieci społeczne, obejmujące organizacje pozarządowe, grupy religijne, akcje humanitarne, stowarzyszenia walki o prawa człowieka, obrońców konsumentów, działaczy na rzecz środowiska naturalnego i innych działających w interesie publicznym. W ramach prowadzonych kampanii wywierają nacisk na korporacje, rządy i ciała międzynarodowe. Umożliwia to m.in. rozwój technologii komunikacyjnych, Internetu, malejące koszty transportu, tworzenie globalnych sieci komunikacyjnych i transportowych, co owocuje znowu kurczeniem się świata w sensie społecznym i wspiera tę ogólnoswiatową tendencję, coraz częściej nazywaną społeczeństwem globalnym. Jest ono obiektywnym rezultatem zagęszczających się interakcji międzyludzkich, do których dochodzi między świadomymi podmiotami, zdolnymi do celowych działań o zasięgu globalnym. Istnienie społeczeństwa (a raczej społeczeństw) w skali globalnej potwierdzają zjawiska, które można uznać za jego ekwiwalent empiryczny; są nimi zachowania i działania podejmowane przez ruchy społeczne, skupiające zbiory ludzkich podmiotów nie z przymusu, ale w zgodzie ze świadomie akceptowanymi celami, których osiągnięcie rozumieją jako leżące w ich własnym interesie. Wymaga to od uczestników – przynależnych również do często politycznie odmiennych i kulturowo zróżnicowanych społeczności – wspólnie podzielanej świadomości, ufundowanej na wartościach odnoszących się tak do ludzi, jak i do środowiska naturalnego, stanowiących punkt odniesienia dla praw i obowiązków ludzi w warunkach »globalnego sąsiedztwa«. Istnienie takiego podstawowego zestawu sensów zbiorowych oraz uznawanych wartości, warunkuje komunikację społeczną, kolektywne definiowanie interesów i celów oraz uzgadnianie określonych działań publicznych⁵⁹.

Rozważania na temat rozwoju społeczeństw obywatelskich chciałabym zakończyć własną propozycją wyłonienia współczesnego etapu rozwoju społeczeństw obywatelskich zapośredniczonych cyfrowo, który nazywam transkulturowym.

Transkulturowy etap społeczeństw obywatelskich zapośredniczonych cyfrowo

Wszystkie przedstawione powyżej aspekty współczesnych społeczeństw krajów wysokorozwiniętych łączy transkulturowość, która według Welscha

⁵⁹ B. Krauz-Mozer, op. cit., s. 268.

[...] opowiada się za świadomością przygodności. Sieci powstają, przynajmniej na początku, z procesów kontyngentnych, pozostając zmienne i giętkie. Ich konfiguracja może zmieniać się wraz z położeniem. Zawsze jednak są w ruchu, zawsze są tymczasowe, nigdy się nie ustalają. Żadna pojedyncza sieć nie jest też ogólna ani totalna. Każda nosi specyficzny, szczególny charakter”⁶⁰.

Można dodać: podobnie do tworzących się sieci połączeń i współpracy dzisiejszych członków złożonego społeczeństwa obywatelskiego oraz ich wspólnych działań w obrębie globalnego zróżnicowanego i cyfrowo zapośredniczonego środowiska *praxis*. Świadczy to z kolei o tym, że współczesne społeczeństwa obywatelskie dawno wkroczyły w następny etap swojego rozwoju – usieciowiony i transkulturowy. Proponuję zatem określać współcześnie obowiązujący etap rozwoju społeczeństw obywatelskich nazwą: transkulturowych społeczeństw obywatelskich zapośredniczonych cyfrowo.

Bibliografia

- Bauman Zygmunt, *Globalizacja*, tłum. E. Klekot, PIW, Warszawa 2000.
- Bauman Zygmunt, *Kultura jako praxis*, tłum. J. Konieczny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Bilewicz Aleksandra, Potkańska Dominika, *Jak kielkuje społeczeństwo obywatelskie. Kooperatywy spożywcze w Polsce jako przykład nieformalnego ruchu społecznego*, „Trzeci Sektor” 2013, nr 31 (3), s. 25-44.
- Castells Manuel, *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, tłum. T. Hornowski, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2003.
- Cyboran Beata, *Diagnoza w animacji społeczno-kulturowej środowisk lokalnych*, „Edukacja Dorosłych” 2011, nr 2, s. 99-109.
- Durzevska Małgorzata, *Animacja społeczności lokalnych a budowanie społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Społeczności lokalne. Konteksty przemian i innowacje*, red. T. Herudziński, P. Swacha, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2018, s. 68-78.
- Durzevska Małgorzata, *Próba uchwycenia wzorów obywatelskości w przestrzeni płynnej nowoczesności*, [w:] *Wzory kultury a wzory obywatelskości*, red. M. Durzevska, „Studia kulturoznawcze” 2017, nr 2(12), s. 25-37.
- Durzevska Małgorzata, *Współczesne formy inicjatyw społecznych w dobie pandemii COVID-19 na przykładzie wybranych rodzimych inicjatyw lokalnych*, [w:] *Współczesne formy obywatelsko-publiczne w życiu społecznym i kulturowe historie*, red. M. Durzevska, Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, Poznań 2022, s. 143-162.
- Giddens Anthony, *Socjologia*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

⁶⁰ W. Welsch, op. cit., s. 121.

- Grad Jan, *Wzory kultury a kształtowanie standardów obywatelskiego myślenia i działania*, [w:] *Wzory kultury a wzory obywatelskości*, red. M. Durzewska „Studia kulturoznawcze” 2017, 2(12), s. 11-23.
- Habermas Jürgen, *Rzecz o kondycji i ustroju Europy*, tłum. A.M. Kalinowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
- Jenks Chris, *Kultura*, tłum. W.J. Burszta, Zysk i S-ka, Poznań 1999.
- Kroeber Alfred Louis, *Istota kultury*, tłum. P. Sztompka, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa 1973.
- Mill John Stuart, *Utylitaryzm. O wolności*, tłum. M. Ossowska, A. Kurlandzka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Nowicka Ewa, *Świat człowieka – świat kultury*, wydanie nowe, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Osiatyński Wiktor, *Rzeczypospolita obywateli*, Wydawnictwo Rosner i Wspólnicy, Warszawa 2004.
- Pałubicka Anna, *Gramatyka kultury europejskiej*, Oficyna Wydawnicza Epigram, Bydgoszcz 2013.
- Pietrzyk-Reeves Dorota, *Idea społeczeństwa obywatelskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.
- Putnam Robert D., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, przy współpr. R. Leonardi i R.Y. Nanetti, tłum. J. Szacki, Znak – Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1995.
- de Tocqueville Alexis, *O demokracji w Ameryce*, t. 1-2, tłum. B. Janicka, M. Król, Znak – Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1996.
- Welsch Wolfgang, *Transkulturowość. Nowa koncepcja kultury*, [w:] *Filozoficzne konteksty koncepcji rozumu transwersalnego. Wokół koncepcji Wolfganga Welscha*, cz. 2, red. R. Kubicki, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1998.
- Wnuk-Lipiński Edmund, *Demokratyczna rekonstrukcja z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.

Źródła internetowe

- Hryniewicz Janusz, *Społeczeństwo ryzyka. Teoria, model, analiza krytyczna*, „Przegląd Socjologiczny” 2014, t. LXIII, z. 2, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-e6d228db-83b6-464d-8043-8fb58940680e> (dostęp 3.01.2025)
- Krauz-Mozer Barbara, *Społeczeństwo obywatelskie w globalizującym się świecie*, 2007, źródło: <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/8d97ebbo-6211-41c5-8402-f5e-014e7d14c/content> (dostęp 4.01.2025)
- Palczyński Tadeusz, *Nowe ruchy społeczne*, wydanie I, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków 2010, <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/61fe-8057-ob27-430b-9ed9-5109d5fba6db/content> (dostęp 6.01.2025)
- Pietrzak Edyta, *Współczesne teorie społeczeństwa obywatelskiego w świetle nowego materializmu*, „Eastern Review” 2017, t. 6, s. 39-52, <http://dx.doi.org/10.18778/1427-9657.06.03> (dostęp 29.12.2024)

Podemski Krzysztof, *Spółeczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 2014, Rok LXXVI, z. 2, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/rpeis/article/view/1763/1733> (dostęp 23.04.2025)

Ewolucja społęczeństwa obywatelskiego demokracji zachodnich w ujęciu kulturoznawczym. Model „wzorów obywatelskości” i społęcznego zaangażowania – obecne reminiscencje przemian społęczno-kulturowych i ich następstwa

W artykule przedstawiono charakterystyczny dla współczesnych demokracji rozwój społęczeństwa obywatelskiego z perspektywy kulturoznawczej. Ujęto temat przemian społęczno-kulturowych w ramach pojęć: kultury, jako determinanty ludzkich zachowań społęcznych; wzorów kultury, jako wytycznych owych działań oraz wzorów obywatelskości jako wzorców postępowania członków społęczeństw obywatelskich. Omówiono etapy rozwoju społęczeństwa obywatelskiego od lokalnego, przez globalny do transkulturowego, jako dowód przemian społęczno-kulturowych w sferze działalności „praxis” współczesnych ruchów społęcznych i inicjatyw obywatelskich, działających w czasie globalizacji, transkulturowości i mediów cyfrowych. Wskazane zmiany sposobów działania członków społęczeństw obywatelskich, charakterystycznych dla funkcjonowania współczesnych społęczeństw krajów wysokorozwiniętych cywilizacyjnie, głównie technologicznie, odzwierciedlają kształt dzisiejszych społęczeństw obywatelskich. Zaproponowano nazwanie ich „transkulturowymi społęczeństwami obywatelskimi zapośredniczonymi cyfrowo” – jako współczesny model teoretyczny kolejnego etapu rozwoju społęczeństwa obywatelskiego czasów współczesnych.

Słowa kluczowe: społęczeństwo obywatelskie, kultura, przemiany społęczno-kulturowe, wzory obywatelskości, transkulturowość

The Evolution of Civil Society in Western Democracy from a Cultural Perspective. The Model of Citizenship and Social Engagement – Present Reflections on Socio-Cultural Transformations and their Consequences

This article presents the development of civil society, characteristic of contemporary democracies, from a cultural studies perspective. The topic of socio-cultural transformations is analyzed through the concepts of culture as a determinant of human social behavior, cultural patterns as guidelines for these actions, and patterns of citizenship as behavioral models for members of civil societies. The paper discusses the stages of civil society development – from local through global to transcultural – as evidence of socio-cultural changes within the “praxis” of contemporary social movements and civic initiatives operating in an era of globalization, transculturalism and digital media. The identified changes in the ways civil society members operate, particularly in highly developed societies – mainly technologically advanced ones – reflect the contemporary shape of civil societies. It is proposed that they are referred to as “digitally mediated transcultural civil societies,”

presenting a modern theoretical model for the next stage in the evolution of contemporary civil society.

Keywords: civil society, cultural, socio-cultural changes, citizenship patterns, transculturality

Data przesłania tekstu: 12.02.2025

Data zakończenia procesu recenzyjnego: 14.04.2025

Data przyjęcia tekstu do publikacji: 13.05.2025

